

11
ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

PINEGI : NUME DE MONEDĂ ÎN IZVOARE ISTORICE
SLAVO-ROMÂNE (SECOLELE XVI—XVII)

DE
OCTAVIAN ILIESCU

E X T R A S

DIN

ANUARUL INSTITUȚULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL”
XXIV/2, 1987

I A Ș I

UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”

B 64

Octavian Iliescu
19 martie 1988, Buc.

PINEGI : NUME DE MONEDĂ ÎN IZVOARE ISTORICE SLAVO-ROMÂNE (SECOLELE XVI—XVII)

DE

OCTAVIAN ILIESCU

Într-o notă bibliografică publicată recent, P. Ș. Năsturel a schițat câteva observații¹ pe marginea editării traducerii românești a unui manuscris în redacție rusească, păstrat astăzi în arhiva Muzeului din Șcheii Brașovului și care ar cuprinde, după părerea editorului sus-menționatei traduceri, o scrisoare adresată celebrului călugăr Nicodim, ctitor și stareț al minăstirilor Vodița și Tismana, de către ucenicul său, Pavel². Între altele, autorul notei bibliografice atrăgea atenția asupra prezenței în textul comentat a termenului „*pfenig*”, absolutement étrange dans un écrit censé [nu *sensé*, eroare de tipar în BZ — n.n.] avoir été composé — fût-ce en russe ou traduction russe! — en Roumanie“. Întru totul de acord cu această remarcă, mărturisim că ne-a intrigat și pe noi apariția acestui nume de monedă ce nu ne este cunoscut din nici un alt izvor istoric redactat în țările române. Încercând să-i descifrăm rosturile, la îndemnul recenzen- tului, am înjghebat cele ce formează obiectul acestei note.

Manuscrisul în discuție redă versiunea în redacție rusească a unei presu- puse scrisori, trimisă lui Nicodim — care se afla în Italia — de către Pavel, ucenicul lui, rămas în Mavrovlahia³. Descoperitorul acestui manuscris nu dă o ediție a textului original, ci se mulțumește să publice numai o traducere româ- nească, poate prea modernizată. Întregul conținut nu e decât o adevărată litanie de exerciții ascetice, operă a unui călugăr „mîncător de cuvinte”, expresie de care se folosește el însuși, în textul misivei sale. Ne-a trebuit o răbdare de fier, pentru a descoperi, în sfîrșit, mențiunea privitoare la pfenigi, deoarece nu pu- team bănui de la început în ce context s-ar fi putut încadra o astfel de referință. Ea există totuși și sună astfel :

„Primește și să nu crezi că învățătorul [sic — n.n.] și doritorul tău care a dat doi pfenigi se uită spre bogăție“⁴; restul nu are nici o legătură cu fraza citată și deci, nu prezintă nici un interes pentru preocupările noastre. Sensul contextului în care figurează termenul *pfenigi* este foarte clar : călugărul Pavel are în minte o sumă cît se poate de modestă, ceea ce s-ar fi putut exprima în românește mai corect astfel : „care a dat doi bani“. Pentru lămuriri suplimentare, vom reaminti că scrisoarea lui Pavel face parte dintr-un manuscris mis- cellaneu, datînd din secolele XVI—XVII, cu un capitol ce se referă la Nicodim și care, în afară de scrisoarea lui Pavel, mai cuprinde și scrisori adresate ace- luiiași cuvios monah de către patriarhul Eftimie de Tîrnovo; manuscrisul este copiat de Barbu Hoban, dascăl la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului în

¹ P.Ș.N., în BZ, 78, 1985, p. 244.

² Vasile Oltean, *Mărturii inedite despre cuviosul Nicodim de la Tismana și ucenicul său Pavel, într-un manuscris din sec. XVI—XVII, aflat în Șcheii Brașovului*, în MO, 35, 1983, p. 528—535.

³ *Ibidem*, p. 530, sub următorul titlu : Epistolă către cuviosul părintele nos- tru Nicodim, care se află în Italia, trimisă de Pavel, ucenicul lui, rămas în Mavrovlahia.

⁴ *Ibidem*, p. 533, r. 14 de jos în sus.

secolele XVI—XVII, căruia îi aparține și redacția rusească a textelor cuprinse în manuscris⁵.

În mod cert, nici în versiunea rusească atribuită lui Barbu Hoban, nici în textul slav original al scrisorii călugărului Pavel — dacă, bine înțeles, o asemenea scrisoare a existat cu adevărat — nu putea figura termenul *pfenigi*, complet necunoscut izvoarelor scrise redactate în țările române. Folosirea lui în cuprinsul acestei scrisori se datorește cu siguranță traducătorului ei în limba română, care a redat, într-o formă modernizată, dar apropiată sub raport fonetic, un termen slav existent în manuscris. Acest termen slav nu putea fi decât ПѢНАГЪ sau ПѢНАЗЪ, corespunzând latinului *denarius*⁶ și adoptat în limba română veche sub forma *pinegi*⁷. Se explică astfel de ce traducătorul în limba română l-a înlocuit cu *pfenigi*.

Pinegii mai apar și în alte izvoare istorice slavo-române datînd din secolele XVI—XVII. Nouă ne sînt cunoscute însă numai două cazuri. Cel mai vechi este reprezentat de inscripția gravată pe o cruce de lemn, îmbrăcată în argint aurit, de la mînăstirea Neamț, cu următorul conținut :

7068 decembrie. Cruce mare rusească cu 8 cornuri săpată de popa Nichifor.
 Prețul 92 pinegi pentru argint
 50 pinegi pentru lemn
 50 pinegi pentru petrele prețioase și pentru mărgăritare
 Prețul 9 galbeni ungurești pentru aurul de poleit
 32 galbeni pentru facerea crucii⁸.

Al doilea exemplu, cunoscut nouă, ne este oferit de hrisovul slav al lui Antonie Vodă din Popești (1669—1672), emis în București la 25 aprilie 7178 (1670), act prin care domnul Țării Românești dăruiește anual Mitropoliei Transilvaniei de la Alba Iulia⁹ suma de șase mii pinegi¹⁰, sumă pe care au dăruit-o anterior voievozii Matei Basarab (1632—1654) și Constantin Șerban (1654—1658)¹¹.

Ce sînt în realitate acești pinegi? Din punct de vedere etimologic, numele lor derivă, așa cum am arătat mai sus, din termenul slav *peniag* sau *peniaz*, analogia fonetică fiind grăitoare în acest sens. Nu se poate susține ipoteza unei derivări din cuvîntul unguresc *pengö*, propusă acum șase decenii¹², deoarece am avea de-a face cu un anacronism evident¹³, fără a mai lua în discuție posibili-

⁵ *Ibidem*, p. 529, 534—535.

⁶ Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, s.v.; cf. *Pieniadz* din limba poloneză, cu înțelesul de monedă, bani în genere; Anda Mareș, Nicolae Mareș, *Dicționar polon-român*, București, 1980, s.v.

⁷ Cf. August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, s.v. *pening*, vechi slav *pieningu* (și alte etimologii), în sec. 17 gologan.

⁸ Inscriptia a fost publicată mai întîi de Narcis Crețulescu, *Inscripțiile mînăstirii Neamț*, în „Arhiva”, 20, Iași, 1909, p. 239, nr. 89, cu data corectă: 1560; a fost republicată de Emil Vîrtosu, *Pinegi*, în *BSNR*, 23, 1928, p. 54, cu data incorectă: 1559.

⁹ Act publicat de Silviu Dragomir, *La donation du prince de Valachie Antoine à l'Eglise métropolitaine de Transylvanie*, în *RHSEE*, 4, 1927, p. 30—37 (originalul și comentarii); apoi de I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599—1699, Cluj, 1940, nr. 142, p. 322—327 (original transliterat, traducere românească de Emil Petrovici și bibliografie).

¹⁰ ШЕСМА ТИСАЦЪ ПѢНАЗЪ la Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 32; șesma tisjašty penjaz la I. Lupaș, *op. cit.*, 324, șase mii bani la p. 326.

¹¹ Cu privire la istoricul acestor danii, cf. Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1938, p. 127.

¹² Emil Vîrtosu, *op. și loc. cit.*

¹³ Moneda unguerească denumită *pengö* a fost adoptată ca unitate a sistemului monetar abia în 1925; Friederich Frhr. v. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930, s.v., cu explicația: *pengö*: klingende Münze (Schrötter).

tatea unei derivări pengö-pineg. Dar termenul slav peniag, peniaz derivă cu siguranță din vechiul termen nordgermanic *penig* (azi Pfennig), înrudit cu vechiul nume englez *penning* (azi penny), ambele avînd probabil o origine comună în celticul *penn*, cap; sub acest nume, gallii desemnau denarul roman care avea pe avers efigia împăratului emitent¹⁴. Există astăzi trei monede divizionare care mai păstrează încă amintirea acestei străvechi origini comune: penny (plur. pence sau pennies, după caz), 1/100 din livra engleză; Pfennig (plur. Pfennige), 1/100 din marca germană (R.D.G. sau R.F.G.); penni (plur. penniä), 1/100 din marca finlandeză¹⁵.

Din punct de vedere numismatic, termenul *pinegi* din izvoarele citate mai sus desemnează o monedă care a avut o largă circulație în țările române, mai ales în secolele XVI—XVII: dinarul unguresc de argint. Unitate a sistemului monetar adoptat de regatul Ungariei încă din timpul lui Ștefan I (997—1038), dinarul unguresc a căpătat un rol mai important în circulația monetară din țările române abia începînd cu domnia lui Matiaș I Corvin (1458—1490), ale cărui reforme monetare au avut ca rezultat stabilizarea valorii acestei monede¹⁶. Rolul economic al dinarului unguresc va crește însă considerabil, atît în Transilvania, cît și în Țara Românească și în Moldova, după anul 1527, cînd partea de apus și de nord a regatului Ungariei, cu minele de argint din Boemia și monetăria de la Kremnitz (azi Kremnica, în Cehoslovacia), va intra sub stăpînirea casei de Habsburg. Dinarul de argint emiși la Kremnitz de Ferdinand I și de urmașii săi, în calitate de regi ai Ungariei, au păstrat pînă în anul 1699 tipurile create de Matiaș Corvin: pe avers, stema regatului și legenda cu numele și titlurile eminentului, pe revers, Maica Domnului și pruncul și legenda PATRONA HVNGARIAE¹⁷. Datorită acestui fapt, cît și calității de monedă mărunță, destinată schimburilor economice de zi cu zi, dinarii ungurești erau folosiți pe scară largă în cele trei țări române, situație reflectată cît se poate de fidel în compoziția tezaurelor monetare datînd din perioada 1550—1700¹⁸. Din 1551 și pînă în anul 1629 inclusiv, unii principii ai Transilvaniei și anume: Ioan Sigismund, Christofor, Sigismund și Gabriel Bathori, precum și Gabriel Bethlen, au emis și ei, din cînd în cînd, dinari de tipul celor ungurești, dar de o calitate inferioară¹⁹. La rîndul ei, Moldova, datorită relațiilor sale stîrnse, pe multiple planuri, întreținute cu Transilvania mai ales din vremea lui Petru Rareș (1527—1538, 1541—1546), a adoptat și ea, dar numai pentru un scurt răstimp, dinarul unguresc, ca model pentru propriile sale emisiuni, începînd cu Alexandru Lăpușneanu (1552—1561, 1564—1568) în 1558, continuînd cu Despot Vodă (1561—1563), care emite dinari în 1561, 1562 și 1563, și încheind cu Ștefan Tomșa (1563—1564),

¹⁴ *Ibidem*, s.v. Pfennig (Schrötter). Schrötter citează în acest sens părerea exprimată de H. Grote, *Münzstudien*, vol. I, Leipzig, 1857, p. 143, față de care se declară însă în dezacord, preferînd etimologia propusă de E. Schröder, după care Pfennig ar deriva de la pand, Pfand, lat. pondus. Nouă ni se pare însă mult mai întemeiată prima explicație timologică, pentru următoarele motive: celticul penn se regăsește cu siguranță în penny, Pfennig, peniag, peniaz etc., în vreme ce din lat. pondus derivă pound, Pfund, termeni care au cu totul alt înțeles.

¹⁵ Pentru toți acești termeni, v. *ibidem*, s.v.

¹⁶ Costin C. Kirițescu și colab., *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, București, 1964, p. 95 (O. Iliescu).

¹⁷ După 1699, dinarii ungurești cu aceste tipuri vor mai fi emiși numai la Baia Mare, pînă în 1703, pentru a fi bătuți din nou la Kremnitz, dar pentru ultima dată, în anul 1740. Pentru toate aceste date, v. V. Müller zu Aichholz, A. Loehr, E. Holzmaier, *Osterreichische Münzprägungen 1519—1938*, vol. I, Viena, 1948, sub anii respectivi.

¹⁸ Cu titlu de exemplu, semnalăm tezaurele din lista publicată de Const. Moisil, *Statistica tezaurelor monetare intrate pînă la 31 decembrie 1946*, în „*Buletin lunar*” (BAR), nr. 4—5, p. 33, Reghin, Mogoșoaia; nr. 6—12, p. 3—4, Zăpodeni, Viștea, jud. Buzău.

¹⁹ V. lista emisiunilor respective la Costin C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 373—381 (aceiași autor).

de la care se cunosc dinari atît din 1563, cît și din 1564²⁰. Acești dinari — sau pinegi moldovenești — au caracteristici comune: pe avers, un scut modelat după cel unguresc, cu unele elemente heraldice originale la Alexandru Lăpușneanu, dar copiind pe cel al dinarilor lui Matiaș Corvin la Despot și Ștefan Tomșa, în jur, legenda cu numele și titlul emitentului; pe revers, Maica Domnului cu pruncul și legenda PATRONA MOLDAWI(AE). În schimb, Țara Românească, avînd de făcut față unor condiții economice și politice mai grele, s-a mulțumit să accepte circulația liberă a dinarilor ungurești, mai cu seamă pe măsura devalorizării tot mai accentuate a asprului otoman, spre sfîrșitul secolului XVI²¹.

După 1648, cariera economică a dinarului unguresc începe să decadă; locul lui va fi preluat fie de creițarul emis în imperiul habsburgic, fie de solidul polono-baltic, ca monede mărunte. Noua orientare în circulația monetară din estul Europei se va reflecta și în adoptarea acestui ultim nominal mai întîi în Transilvania, în 1589 și 1591, sub Sigismund Bathori (1581—1597, 1598—1599, 1601—1602), apoi de Țara Românească, în 1658, cînd domnea Mihnea III (1658—1659) și în fine de Moldova, în 1662, odată cu redeschiderea monetăriei de la Suceava de către Istratie Dabija (1661—1665)²².

Din cele expuse anterior, rezultă că începînd din a doua jumătate a secolului XVI și pînă către sfîrșitul celui următor, dinarii ungurești emiși de regii din casa de Habsburg au circulat cu mare ușurință în cele trei țări române, ca monedă măruntă. În izvoarele slavo-române din Moldova și din Țara Românească, erau desemnați sub numele de *pinegi*, fiindu-ne cunoscute atestări în acest sens între 1560 și 1670. În Țara Românească, unde dinarii ungurești constituiau adesea moneda ce stătea la baza vînzării unor bunuri funciare, luînd locul asprilor otomani depreciați, actele respective îi menționau sub denumirea de *bani*²³, nume de veche tradiție în terminologia monetară locală.

Identificarea monedei efective ce se ascundea sub denumirea de *pinegi* ne oferă un element absolut cert pentru datarea manuscrisului de la muzeul din Șcheii Brașovului. Dacă admitem că în acest izvor, figurează termenul peniag (plur. peniagi, pinegi) și nu, bine înțeles, cel de pfennig, care i-a fost substituit în mod eronat de către traducătorul în limba română al presupusei scrisori, avem de bună seamă confirmarea datării manuscrisului respectiv în a doua jumătate a secolului XVI — cel mai de vreme — sau în secolul următor, pînă cel mai tîrziu în anii 1699—1703, cînd apar ultimele emisiuni regulate de dinari ungurești²⁴. Dar folosirea termenului *pinegi* într-o scrisoare presupusă a fi fost adresată starețului Nicodim de la Tismana ar reprezenta un vădit anacronism, deoarece în documentele slavo-române emise în Țara Românească pînă la mijlocul secolului XV, dinarii ungurești sînt denumiți *bani*²⁵ și nu *pinegi*.

Remarcînd în final că în nota sa, recenzentul versiunii românești a presopusei scrisori adresate lui Nicodim precizează că Mavrovlahia — unde se găsea Pavel — este Moldova și nu Țara Românească — așa cum se afirmă în textul recenzat²⁰ —, iar pe de altă parte, admite posibilitatea existenței unui adresant

²⁰ *Ibidem*, p. 98 (același autor); Octavian Iliescu, *Moneda în România, 491—1864*, București, 1970, p. 34; George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 87—90.

²¹ Costin C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 97 (același autor).

²² *Ibidem*, p. 100—101, 369, 372, 375 (același autor); pentru descrierea monedelor respective, v. Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 23, 37—38; George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Oprescu, *op. cit.*, p. 33—34, 93—94, 133, 135.

²³ Costin C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 97 (același autor); tot aici, sînt menționați și pinegii din hrîsovlul lui Antonie Vodă din Popești (n. 7).

²⁴ V. *supra*, n. 17.

²⁵ V. în acest sens I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1413—1508, București, 1905, p. 382, s.v. БАНЪ

²⁶ Vasile Oltean, *op. cit.*, p. 530 și n. 10, invocînd în acest sens autoritatea lui C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 1231; dar acolo, s.v. Vlahia, se arată clar: „... și Moldova (grecește *Maurovlahia*), pe lingă *Ungrovlahia* (= Țeara-Românească)” (subl. de C.D.).

omonim²⁷, am sugera eventuala identificare a acestuia în persoana ieromonahului Nicodim, cel care a copiat în 1473 tetraevangheliarul de la minăstirea Humorului, cu binecunoscutul portret al lui Ștefan cel Mare²⁸. Specialiștii în materie ar putea lua în considerare și această ipoteză, deși, după părerea noastră, hotărâtor nu poate fi decât un examen temeinic al manuscrisului în discuție.

În concluzie, termenul de *pinegi* desemnează în unele izvoare istorice slavoromâne din perioada 1560—1670, poate puțin mai înainte și puțin după aceste date, dinarii de argint emiși de la 1527 de către regii Ungariei din casa de Habsburg, monedă care, în răstimpul amintit, s-a bucurat de o largă circulație în toate cele trei țări române.

²⁷ Vezi nota 1.

²⁸ Despre acest Nicodim, v. G. Popescu — Vilcea, *Miniatura românească*. București, 1981, p. 86—87.